

**TURYSTYKA A PRZYRODA POLSKI I JEJ OCHRONA
CZ. II. TURYSTYKA NA OBSZARACH PRAWNIE
CHRONIONYCH**

W numerze 1/2007 Zeszytów Naukowych WWSTiZ została opublikowana pierwsza część całościowego opracowania objętego wspólnym tytułem *Turystyka a przyroda Polski i jej ochrona*. W pracy zawarto informacje o podstawach prawnych ochrony przyrody w Polsce jako wprowadzenie do zasadniczego tematu dotyczącego dopuszczalnych form turystyki na obszarach objętych ochroną w Polsce zgodnie z Ustawą o ochronie przyrody z 2004 r.

Użytkowanie turystyczne terenów wyróżniających się wyjątkowymi walorami przyrody, a takimi są obszary objęte ochroną, nie może być dowolne, lecz powinno być wyjątkowo dobrze organizowane, a często nawet wyraźnie ograniczane. Przypomnieć bowiem należy podane wcześniej twierdzenie, że „ochrona przyrody (...) stoi w hierarchii ważności wyżej” i nie należy realizować celów turystyki kosztem wartości przyrodniczych (Mirek 2003).

Natężenie dopuszczalnego użytkowania turystycznego obszarów chronionych jest uwarunkowane zróżnicowaniem reżimu ochrony, co odzwierciedla zróżnicowanie form ochrony. Obowiązuje tu zasada odwrotnej proporcjonalności: im większy reżim ochrony, tym mniejsze powinno być użytkowanie turystyczne.

Turystyka na obszarach o dużych walorach przyrodniczych, ze względu na specyfikę, jest różnie nazywana. Określenia przymiotnikowe dość trafnie oddają jej cechy lub wskazane postawy turystów, np. turystyka łagodna, trwała i zrównoważona, turystyka przyjazna środowisku. Coraz częściej jednak przyjmuje się pojęcie ekoturystyka (za występującym w piśmiennictwie angielskojęzycznym), jako forma turystyki uprawianej zgodnie z przyjętymi w ekologii stosowanej zasadami ochrony środowiska, w tym szczególnie ochrony przyrody.

Różnorodność form ochrony przyrody jest znaczna (występuje ich 10 zgodnie z art. 6.1 Ustawy o ochronie przyrody z 2004 r.), co odzwierciedla także różnorodność naszych krajobrazów, siedlisk, ekosystemów i gatunków. Cechą szczególną polskiej przyrody jest zachowanie na stosunkowo dużych

powierzchniach struktur nawiązujących do harmonijnych, więc naturalnych lub półnaturalnych ekosystemów. Powierzchnie takie zasługują na **ochronę ścisłą** (wykluczającą ingerencję człowieka), ponieważ zachodzą tam swoiste procesy ekologiczne, których nie wszystkie ogniwa lub etapy znamy, a powinniśmy poznać. Inne są siedliskami gatunków ważnych dla nauki (np. reliktowych, endemicznych, na granicy geograficznych zasięgów) i jest konieczne trwałe ich zachowanie. Niektóre wymagają w przetrwaniu naszej szczególnej opieki, wręcz pomocy. Stosuje się wówczas **ochronę czynną**, aby wykorzystując współczesne osiągnięcia nauki utrzymać je na zajmowanych stanowiskach. **Ochrona częściowa** oznacza w sytuacjach wyjątkowych i dobrze uzasadnionych możliwość redukcji liczebności populacji (np. zwierząt) oraz pozyskiwania (zrywania) gatunków roślin lub ich części, gdy działania takie nie naruszają trwałości stanowiska

Znajomość reżimu ochrony wskazanej dla danej powierzchni jest bardzo ważna przy podejmowaniu wszystkich działań w jej obrębie, a powinna być najważniejsza w decyzjach dotyczących możliwości udostępnienia danego terenu do zwiedzania. Niestety zasady te często pozostają tylko założeniami teoretycznymi i nie zawsze są realizowane w praktyce.

TURYSTYKA W REZERWATACH

Rezerwaty przyrody to obszary o najwyższym reżimie ochrony. Podstawowe funkcje rezerwatów to **funkcje naukowe**, głównie naukowo-badawcze i naukowo-dokumentacyjne. Najważniejszymi zadaniami rezerwatów są więc obserwacje i gromadzenie informacji o zachodzących procesach (ekologicznych, glebotwórczych, hydrologicznych) oraz różnorodnych zjawiskach (biologicznych i fizyczno-geograficznych), a także prowadzenie eksperymentów wyjaśniających genezę i przebieg tych zjawisk. Przypisywane rezerwatom **funkcje edukacyjne** powinny dotyczyć głównie kształcenia specjalistycznych kadr naukowych na potrzeby ochrony przyrody i środowiska.

Wykorzystywanie rezerwatów dla celów turystycznych wzbudza dyskusje, a opinie na ten temat są zdecydowanie różne także w kręgach naukowych.

W powszechnym przekonaniu w rezerwatach o ochronie częściowej, które dość często tworzone także dla celów dydaktycznych, dopuszczalne jest użytkowanie turystyczne. Nie jest to zawsze słuszne założenie, ponieważ ochrona częściowa dotyczy, jak wskazano wcześniej, sposobu działań konserwatorskich w rezerwacie, a nie jego udostępniania. W zasadzie w definicji rezerwatu nie wymienia się funkcji turystycznej ani krajoznawczej. Należy jednak przyznać,

że niektóre rezerwy są użytkowane turystycznie, czego nie można pomijać, przemilczać, a tym bardziej zakazywać zwiedzania (Symonides 2003).

O dopuszczalności turystycznego użytkowania rezerwatów, głównie zwiedzania w celach poznawczych, powinny decydować zapisy w rozporządzeniu o utworzeniu danego rezerwatu w części dotyczącej określenia rodzaju rezerwatu, reżimu ochrony oraz możliwych odstępstw uzasadnionych różnymi potrzebami, m.in. też turystycznymi i rekreacyjnymi (tab. 1). Słuszna wydaje się więc, często dyskutowana w gremiach przyrodników, potrzeba wyraźnego wydzielenia grupy rezerwatów „dostępnych” dla zwiedzających (rezerwatów dydaktycznych), w celach - nazwijmy to – przyrodoznawstwa. Grupę taką mogą tworzyć wielkoobszarowe rezerwy krajobrazowe, niektóre leśne oraz zlokalizowane w granicach aglomeracji miejskich lub w bezpośrednim ich sąsiedztwie. Te ostatnie zostały utworzone dawno temu w celu powstrzymania procesu urbanizacji powierzchni przyrodniczo wartościowych i od wielu już lat są użytkowane przez mieszkańców. Wśród dobrych przykładów można wymienić rezerwy-parki: Las Kabacki im. Stefana Starzyńskiego, Skarpa Ursynowska i Las im. Króla Jana Sobieskiego w Warszawie lub Lisia Góra w Rzeszowie.

Tabela 1.

Rezerwy przyrody w Polsce (stan 31 XII 2006 roku)

Rezerwy	Liczba obiektów	Powierzchnia w ha
OGÓLEM	1 407	166 901
Faunistyczne	138	38 688
Krajobrazowe	111	38 837
Leśne	706	63 051
Torfowiskowe	148	15 674
Florystyczne	163	3 974
Wodne	31	3 956
Przyrody nieożywionej	71	2 149
Stepowe	35	520
Słonoroślowe	4	51

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego.

Problematyczne i dyskusyjne pozostają propozycje wprowadzania na obszary rezerwatów elementów infrastruktury służących potrzebom turystów. W sytuacjach koniecznych są wskazane elementy zabezpieczające chronioną przyrodę przed zniszczeniem. Wszystkie inne obiekty zagospodarowania, także szlaki turystyczne, powinny znajdować się wyłącznie na obrzeżach rezerwatów (z wyjątkiem rezerwatów zlokalizowanych w granicach miast, o funkcjach parków, o których wspomniano wcześniej).

TURYSTYKA W PARKACH NARODOWYCH

Parki narodowe zajmują zwykle bardzo duże powierzchnie, ponieważ tego wymaga ochrona całości przyrody na danym terenie oraz jego walorów krajobrazowych. Tworzone od ponad 130 lat na całym świecie reprezentują najbardziej krajobrazy i ekosystemy charakterystyczne i wartościowe dla danego kraju. Podobnie jak rezerwy, także są miejscem badań, obserwacji, gromadzenia dokumentacji o zachodzących procesach i zjawiskach przyrodniczych.

Od początku parki przyciągały ludzi, charakteryzując się pięknymi krajobrazami, zwykle mało skażonymi cywilizacją oraz nieprzeciętnymi walorami naturalnej („dzikiej”) przyrody. Gwałtowny wzrost zainteresowania parkami nastąpił w połowie XX wieku, kiedy grono podróżników zainteresowanych przyrodą liczbowo wzmocniła grupa turystów poszukujących także, a niekiedy głównie, miejsc do wypoczynku, efektywnej rekreacji umożliwiającej szybką i skuteczną regenerację sił fizycznych i psychicznych, konieczną po trudach pracy i codziennego życia w stresujących warunkach miejskich aglomeracji.

W niektórych parkach trwająca wiele lat presja nadmiernej liczby zwiedzających spowodowała miejscowe zagrożenia dla chronionej przyrody. Stało się to w wyniku przekraczania wskaźników naturalnej chłonności (odporności) siedlisk i turystycznej pojemności udostępnionych do zwiedzania obszarów. Ujawnił się wówczas charakterystyczny, trwający współcześnie konflikt podstawowych funkcji parków: ochronnej - wymagającej ograniczenia liczby zwiedzających i społecznej - nakazującej udostępnianie terenu dla turystów. Konfliktogenność takich sytuacji, a jednocześnie konieczność realizacji obu tych funkcji wymaga bardzo rozważnych działań służb odpowiedzialnych za parki w organizacji i zarządzaniu turystyką.

Każdy z 23 polskich parków narodowych jest położony w różnym regionie kraju (tab. 2). Reprezentuje więc inny typ krajobrazu, obejmuje ochroną często odmienne ekosystemy i charakteryzuje się różną intensywnością zagospodarowania. Wyróżnia się też inną frekwencją turystów, a także innymi postawami i potrzebami mieszkańców. Ta odmienność wymaga indywidualnego podejścia oraz zróżnicowanych regulaminów zwiedzania i zagospodarowania.

Dla ustalenia najbardziej prawidłowych zasad użytkowania turystycznego, które w minimalnym stopniu naruszałyby stabilizację chronionych ekosystemów – jak wykazują dotychczasowe doświadczenia – znaczenie ma:

- liczba turystów odwiedzających park,
- zachowania turystów,
- organizacja ruchu turystycznego,
- sposoby zagospodarowania turystycznego, w tym głównie wyposażenie

w elementy infrastruktury przystosowujące i zabezpieczające powierzchnie o największej koncentracji turystów.

Liczba turystów odwiedzających parki jest ważna ze względu na realizację celów, dla których parki są tworzone i dlatego powinna ona być monitorowana. Zbyt mała lub za duża frekwencja turystów nie jest zjawiskiem dobrym. W obu sytuacjach są potrzebne odpowiednie działania służb parku. Różne pośrednie działania organizacyjne są konieczne szczególnie przy groźnym dla chronionej przyrody zbyt intensywnym turystycznym użytkowaniu obszaru parku natomiast niewskazane są bezpośrednie i rygorystyczne formy zakazów.

Właściwe zachowania turystów kształtowane są w całościowym systemie edukacji szkolnej, a także podczas nauczania prowadzonego w parkach. W zdecydowanej większości parków występują specjalnie obiekty powoływane do tego celu: centra muzealno-dydaktyczne, ośrodki informacyjno-edukacyjne, izby dydaktyczne itp. Ich działalność jest bardzo ważna, ponieważ wiedza o przyrodzie pozwala zrozumieć istotę harmonijnego współżycia wszystkich organizmów, wpływa na świadomość, kształtuje odpowiednie postawy i właściwe zachowania.

Szczególnie pomocni w nadzorowaniu zachowań turystów, a równocześnie realizacji edukacyjnych zadań są pracownicy parku pełniący funkcje strażników parku.

Najważniejsza dla prawidłowego funkcjonowania parku jest jednak sprawna, dostosowana do jego warunków organizacja ruchu turystów i zagospodarowanie przestrzeni użytkowanych przez turystów. O organizacji ruchu turystów decydują takie indywidualne cechy, jak: specyfika chronionego krajobrazu i występujących ekosystemów i gatunków, wielkość i ukształtowanie powierzchni, położenie, ale także potrzeby i zainteresowania turystów, mieszkańców i historycznie uwarunkowane tradycje.

Organizacja przestrzeni, czyli zagospodarowanie i infrastruktura mają szczególne znaczenie dla eliminowania zagrożeń. Zagospodarowanie turystyczne w parkach narodowych ma dwa współzależne cele: zaspokojenie potrzeb i zainteresowań turystów oraz zabezpieczenie walorów chronionej przyrody. Bywają sytuacje, na co zwrócono uwagę wcześniej, gdy trudna jest równoczesna realizacja tych celów. Konieczne jest wówczas przyjęcie odpowiednich dla specyfiki parku priorytetów oraz zróżnicowanie powierzchni (tzn. wyznaczenie stref) w zależności od różnych celów, zadań czy funkcji. Należy nadmienić, że nie zawsze sprawdza się stosowane w poprzednich latach zróżnicowanie obszaru parku na dwie lub trzy strefy (strefę ochrony rezerwatowej, ochrony częściowej / ochrony krajobrazu i otuliny). Na przykład w parkach górskich najintensywniej użytkowane przez turystów są obszary uznane za strefy ochrony rezerwatowej. Stosowane w nowych

planach ochrony opracowania różnicują parki na więcej stref odpowiadających indywidualnym właściwościom chronionej przyrody i krajobrazowi.

Istotnym elementem infrastruktury turystycznej spełniającym potrzeby tylko turystów jest baza noclegowa i żywieniowa. W parkach narodowych ich rozbudowa jest trudnym problemem (np. w Karkonoskim Parku Narodowym).

Duże zagęszczenie hoteli i pensjonatów nie jest w parkach wskazane i należy zdecydowanie z tego rezygnować. Współcześnie wskazuje się na konieczność dostosowania na potrzeby turystów zabudowań gospodarstw, osad, wsi, miejscowości położonych na terenie parku lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Zjawisko to powszechne w parkach krajów Europy Zachodniej (w Austrii, w Hiszpanii, w Wielkiej Brytanii) w Polsce dopiero się rozwija (łączy się też z problemami i trudnościami, na które napotyka w ogóle rozwój agroturystyki w Polsce).

Tabela 2.

Parki narodowe w Polsce (stan 31 XII 2006 roku)

Parki narodowe	Powierzchnia (ha)	Długość szlaków* turystycznych (km)
OGÓLEM	317 233,7	2941,5
Biebrzański	59 223,0	471,0
Kampinoski	38 548,5	360,0
Bieszczadzki	29 201,0	271,0
Słowiński	21 572,9	144,3
Tatrzański	21 164,0	245,0
Magurski	19 438,9	85,0
Wigierski	14 999,5	218,0
Drawieński	11 342,0	132,5
Woliński	10 937,4	45,0
Białowiecki	10 517,3	38,5
Poleski	9 762,2	35,0
Roztoczański	8 482,8	60,3
Ujście Warty	8 037,6	12,6
Świętokrzyski	7 626,4	41,0
Wielkopolski	7 583,9	215,0
Narwiański	7 350,0	45,0
Gorczański	7 030,8	66,5
Gór Stołowych	6 339,7	120,0
Karkonoski	5 580,5	117,6
Bory Tucholskie	4 613,0	108,5
Babiogórski	3 390,5	52,0
Pieniński	2 346,2	34,7
Ojcowski	2 145,6	23,0

* Dane Ministerstwa Środowiska z 2005 roku.

Źródło: Dane Głównego Urzędu Statystycznego.

Pomocny dla organizacji ruchu turystycznego, a także pośrednio edukacji w parkach lub uzupełniający te działania, jest system informacji; służy nie tylko orientacji w przestrzeni, ale też pogłębianiu wiedzy i promocji parku. Każde z tych zadań wymaga innych środków. Spośród kilku grup informacji (wydawniczej, przez środki masowego przekazu i bezpośredniej w terenie) dla turysty przebywającego w parku istotne są różnego rodzaju tablice informacyjne. Z oczywistych względów są one konieczne, ale na obszarze chroniącym **naturalny** krajobraz tego typu środki muszą być wprowadzane bardzo uważnie. Nie powinny być ani zbyt częste, ani zbyt nachalne. Ważne jest też miejsce ich umieszczania, materiał i sposób ekspozycji. Z tych względów zrozumiałe są opory organizowania na terenie parku ścieżek dydaktycznych z licznymi (i dużymi) tablicami zawierającymi informacje o występujących zjawiskach, gatunkach i fitocenozach.

Jak już wcześniej zaznaczono, innymi szczególnie ważnymi elementami organizacji przestrzeni użytkowanych przez turystów są wszelkiego rodzaju urządzenia służące zabezpieczeniu chronionej przyrody. W miejscach koncentracji turystów przystanki są niezbędne i punkty widokowe z drewnianymi platformami przeciwdziałającymi wydeptywaniu roślinności i inicjowaniu erozji powierzchniowej warstwy gleby, wzmocnienia zboczy czy bariery zabezpieczające powierzchnie szczególnie zagrożone. Specjalnej troski wymagają najintensywniej użytkowane odcinki szlaków turystycznych i dlatego w niektórych parkach stosuje się różnego rodzaju wzmocnienia ich nawierzchni. Najpospolitsze są drewniane kładki stosowane w miejscach wrażliwych (suchych, piaszczystych lub podmokłych, błotnistych).

Szczególnie trudny problem dla zarządzających turystyką stwarzają tradycje i popularność uprawiania na terenach niektórych parków usportowionych form turystyki, czy inaczej sportów rekreacyjnych. Zaznaczyć jednak należy, że sytuacje konfliktowe pojawiają się tylko wówczas, gdy liczba chętnych do uprawiania jest bardzo duża, przydatny i dostępny teren niewielki, a forma sportu względem środowiska wyraźnie agresywna, często szkodliwa. Dotyczy to głównie narciarstwa zjazdowego i sportów wspinaczkowych w parkach górskich, ale także paralotniarstwa, jeździectwa, niektórych sportów wodnych. W ostatnich dwudziestu latach z polskich parków narodowych udało się wyeliminować zajęcia typowo sportowe, zawierające elementy konkurencji, i znacznie ograniczyć, przynajmniej w niektórych, turystykę sportową. Takie działania nie zawsze i nie wszędzie są wskazane. Na przykład jeździectwo jako turystyka konna jest ograniczana w Wielkopolskim Parku Narodowym, a propagowana jest w Bieszczadzkim Parku Narodowym, podobnie jak

żeglarstwo w Wigierskim Parku Narodowym. Ciągłe sporny pozostaje problem wzrastających wymagań (w odniesieniu do terenu i urządzeń) osób zainteresowanych narciarstwem zjazdowym w Karkonoskim i Tatrzańskim Parku Narodowym. Potwierdza się więc wcześniej wyrażona opinia o konieczności indywidualnego ustalania zasad dopuszczalności ruchu turystycznego, zgodnie z warunkami terenowymi.

Bezwzględnie nadrzędnym wymogiem niezależnym od jakichkolwiek uwarunkowań jest rozwijanie na obszarach parków narodowych opisanej wcześniej ekoturystyki, której podstawowymi cechami są pozytywne postawy zwiedzających wobec przyrody, stała gotowość nie tylko jej podziwiania, lecz przede wszystkim poznawania i studiowania.

Z punktu widzenia obecnie obowiązującego prawa, dokumentem decydującym o całokształcie wszystkich działań w polskich parkach narodowych (a także w rezerwach i w parkach krajobrazowych) ukierunkowanych na właściwe zapewnienie zagwarantowanego w Ustawie o ochronie przyrody „udostępnienia parku do zwiedzania” jest **plan ochrony parku**. Zawarta w nim bardzo szczegółowa analiza i ocena uwarunkowań ochronnych jako pierwszoplanowych zadań jest podstawą do ustalenia dopuszczalnego zakresu innych form użytkowania, w tym również turystycznego. Plan ten opracowywany przez grupy specjalistów dobrze znających teren najpełniej określa uwarunkowania przestrzenne oraz czasowe dostępności i intensywności turystyki, odpowiadające indywidualnym cechom i konkretnym warunkom danego parku.

TURYSTYKA W PARKACH KRAJOBRAZOWYCH

Parki krajobrazowe są tworzone w Polsce od lat siedemdziesiątych XX wieku. Obecnie jest ich 120 i zajmują łącznie powierzchnię ponad 2,6 mln ha (tab. 3).

Tabela 3.

Parki krajobrazowe w Polsce według województw (stan 31 XII 2006 roku)

Województwa	Liczba obiektów	Powierzchnia parków (ha)
POLSKA	120	2 602 094,5
Dolnośląskie	12	207 610,9
Kujawsko-pomorskie	8	232 762,8
Lubelskie	16 ^b	241 182,0
Lubuskie	7 ^c	76 915,9
Łódzkie	6 ^d	97 945,2
Małopolskie	9 ^e	178 289,7
Mazowieckie	5 ^{fgh}	173 297,0
Opolskie	3	62 590,5
Podkarpackie	7 ^{hi}	279 652,7
Podlaskie	3	88 084,5
Pomorskie	7 ^{ij}	167 856,2
Śląskie	7 ^g	229 312,1
Świętokrzyskie	9	128 876,1
Warmińsko-mazurskie	6 ^f	145 164,8
Wielkopolskie	10 ^{kl}	173 767,5
Zachodniopomorskie	5 ^k	118 786,6

Obiekt wykazano w województwie: b-podkarpackim, c-wielkopolskim, d-świętokrzyskim, e-śląskim, f-kujawsko-pomorskim, g-łódzkim, h-lubelskim, i-małopolskim, j-warmińskomazurskim, k-lubuskim, l-dolnośląskim.

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego.

Tak duża liczba i powierzchnia obszarów o wysokich wartościach przyrodniczych, objęta ochroną poza rezerwatami i parkami narodowymi, w sposób znaczący wzmocniła system obszarów chronionych w sensie nie tylko powiększenia jego wielkości i poprawy ekologicznego, środowiskotwórczego oddziaływania, ale także społecznego znaczenia.

Podstawowe zasady udostępniania parków krajobrazowych do użytkowania i zagospodarowania turystycznego są podobne jak w parkach narodowych, ponieważ celem zapisanym w definicji parków krajobrazowych jest zachowanie występujących na ich terenach wartości przyrodniczych, a także ich popularyzacja. Ten ostatni realizuje się przez wieloraką działalność edukacyjną, prowadzenie różnych form upowszechniania wiedzy o przyrodzie, a także przez zabawy i zajęcia sportowe. Przyjęty dla parków krajobrazowych mniejszy reżim ochrony umożliwia więc prowadzenie na ich obszarach nie tylko ekoturystyki, ale także łagodnych form rekreacji, w tym turystyki pobytowej, wypoczynkowej i niektórych form turystyki usportowionej (w zależności od

warunków i możliwości terenu). Wymaga to jednak równie dużej jak w parkach narodowych, a może jeszcze większej troski o przystosowanie terenu parku do użytkowania turystycznego i rekreacyjnego, ze względu na większą presję nie tylko zwiedzających, ale i gości wypoczywających. Konieczne jest więc właściwe zagospodarowanie z uwzględnieniem układu dróg i szlaków turystycznych oraz uważne rozmieszczenie innych elementów infrastruktury. Występowanie w granicach parków krajobrazowych większych niż w parkach narodowych powierzchni pól uprawnych i liczniejszej sieci osadnictwa sprzyja rozbudowie - właśnie w tych miejscach - skoncentrowanej infrastruktury, także bazy noclegowej i żywieniowej, bez uszczuplania terenów wartościowych przyrodniczo.

Wspomniane wcześniej formy turystyki usportowionej, ograniczane w parkach narodowych, tutaj mogą być rozwijane w zależności od lokalnych warunków i z uwzględnieniem zastrzeżeń koniecznych dla ochrony wartości przyrodniczych. Najbardziej aktywne formy turystyki pieszej - traperstwo (tramping, trekking) rozumiane jako wędrowanie samotne lub z towarzyszem po odludnych terenach, dość popularne w kraju biegi na orientację czy „safari” z aparatem fotograficznym - znajdują w niejednym parku krajobrazowym świetne warunki do realizacji zarówno latem, jak i zimą. Turystyka rowerowa na rowerach górskich, a także turystyka konna - obie po specjalnie wyznaczonych trasach i pod nadzorem służb parku - też mają większe szanse rozwoju w parkach krajobrazowych, podobnie turystyka wodna (żeglarstwo i kajakerstwo). Sprzyja temu bardzo duża różnorodność warunków terenowych (120 parków, rozmieszczonych w różnych typach krajobrazu Polski!), w tym znaczne zróżnicowanie hipsometrii, zagęszczenie układu strug, strumieni, rzek i liczne na pojezierzach jeziora.

Konfliktogenne w parkach narodowych narciarstwo zjazdowe (typu alpejskiego) nie powinno być ograniczone w krajobrazowych parkach górskich, a jego dopuszczalna intensywność (zgodna z planami ochrony) i dobre zainwestowanie na terenach już istniejących centrów może skutecznie odciążyć parki narodowe.

W Polsce, w kraju o większej powierzchni obszarów nizinnych, wymaga większej i lepszej promocji narciarstwo biegowe, znajdujące szczególnie dobre warunki w parkach krajobrazowych położonych w części północno-wschodniej.

Inne formy aktywnego wypoczynku, znajdujące wzrastające grono entuzjastów - jak lotniarstwo, speleologia, rafting (spływy tratwami), różne zajęcia związane z radzeniem sobie w okolicznościach trudnych („dzikiej przyrody”, z dala od cywilizacji), czyli tzw. Survival - wymagają specyficznych warunków i umiejętności, a także bywają niebezpieczne dla ludzi i środowiska. Lepiej, aby

były uprawiane w sytuacjach określonych programem i regulaminem, w miejscach z różnych względów dogodnych. Uczestniczenie w tych formach wypoczynku pod nadzorem licencjonowanych instruktorów w parkach krajobrazowych może zapobiec ich spontanicznemu i niekontrolowanemu rozwojowi na obszarach niewskazanych.

Na świecie wzrasta zainteresowanie ekoturystyką, czyli turystyką ukierunkowaną na poznawanie różnorodności krajobrazów oraz cech przyrody innych krajów i kontynentów. Proces likwidacji granic państw został już zapoczątkowany i będzie trwał. Należy spodziewać się większej liczby gości z zagranicy, także z innych kontynentów. Parki krajobrazowe są miejscami, gdzie powinni znajdować wzorcowe warunki aktywnego wypoczynku i realizacji zainteresowań.

UŻYTKOWANIE TURYSTYCZNE INNYCH POWIERZCHNI PRAWNIE CHRONIONYCH

Spośród pozostałych form obszarów prawnie chronionych (zaliczane według Ustawy o ochronie przyrody z 2004 r. do indywidualnych form ochrony przyrody; tab. 4) dla turystyki i rekreacji wykorzystywane są: zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, użytki ekologiczne, miejsca występowania pomników przyrody oraz obszary Natura 2000.

Tabela 4.

Indywidualne formy ochrony przyrody w Polsce (stan 31 XII 2006 roku)

	Liczba obiektów	Powierzchnia (ha)
Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	200	90 616,2
Użytki ekologiczne	6 645	45 180,5
Stanowiska dokumentacyjne	142	762,4

Źródło: dane Głównego Urzędu Statystycznego.

Grupę należy jeszcze uzupełnić o parki wiejskie (nazywane także podworskimi) oraz parki pokazowe wchodzące w skład terenów zieleni w miastach, czyli parki zoologiczne, botaniczne i dendrologiczne. Te ostatnie, jako ważny element struktury terenów zieleni miejskiej, podlegają właściwym dla nich zasadom uprawy i pielęgnacji oraz organizacji, w tym innym zasadom zwiedzania.

Specjalnego omówienia wymagają wspomniane parki podworskie zlokalizowane na terenach wiejskich. Obecnie często są objęte ochroną głównie lub wyłącznie ze względu na walory przyrodnicze - rzadkie okazy dendroflory

i ich ugrupowania. W większości bowiem parków uległy zniszczeniu zabytkowe budowle, wokół których były zakładane (dwory, pałace). Formalnie jednak parki podworskie podlegają nadzorowi konserwatora zabytków. Podejmowane w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku próby wprowadzania na tereny parków podworskich obiektów sportowych i rekreacyjnych (boisk do gier i zabaw) często niszczyły zabytkowy układ przestrzenny tych wcześniej bardzo pięknych obszarów. Od co najmniej trzydziestu lat podejmowane są starania ich ratowania. Wyrazem tego jest połączenie wysiłków i kosztów organów ochrony przyrody i ochrony zabytków na przykład w celu przeprowadzenia inwentaryzacji zachowanych okazów drzew, a następnie rewaloryzacji całego założenia koncepcji parku. Natomiast różne wyniki daje trwający proces prywatyzacji; jego rezultaty będzie można ocenić dopiero po upływie pewnego czasu.

Użytkowanie zespołów przyrodniczo-krajobrazowych z uwzględnieniem celów turystyki i rekreacji powinny podlegać w ogólnych założeniach zasadom podobnym co użytkowanie parków krajobrazowych, natomiast w szczególności nie można zapominać o uwarunkowaniach wynikających z celów ochrony i potrzeb organu założycielskiego.

Również do konkretnych sytuacji powinno być dostosowywane turystyczne czy rekreacyjne wykorzystanie użytków ekologicznych. Tworzenie ich w celu zachowania unikatowych zasobów genowych i typów środowisk (o czym mówi ustawa) wskazuje na ograniczone możliwości użytkowania, szczególnie rekreacyjnego. Nadmienić należy, że w większości charakteryzują się one małymi powierzchniami. W tej sytuacji mogą być dopuszczalne głównie łagodne formy rekreacji (spacery, krótko trwający odpoczynek) i turystyki poznawczej (turystyka piesza, rowerowa). Ze względu jednak na ich dużą różnorodność nie wyklucza się dopuszczalności także innych typów zajęć rekreacyjnych w pewnych sytuacjach uwarunkowanych lokalnie i przy właściwym zagospodarowaniu.

Obiekty uznane za pomniki przyrody i ich otoczenie prawie zawsze są atrakcją turystyczną, przede wszystkim ze względu na duże znaczenie dydaktyczne (wiedza o przyrodzie i historii). Miejsca ich występowania są chętnie odwiedzane; istnieje więc konieczność odpowiedniego ich zabezpieczenia, także terenu otaczającego, głównie przed wydeptywaniem i zaśmiecaniem.

Obszary Natura 2000 - tworzone od 2004 roku, zgodnie z prawem Unii Europejskiej (dyrektywą ptasią z 1979 roku i dyrektywą siedliskową z 1991 roku), a także nową polską Ustawą o ochronie przyrody z 2004 roku - w znacznej części pokrywają się z istniejącymi już w Polsce powierzchniami prawnie chronionymi. Ich zarządzanie, zagospodarowanie i użytkowanie wynika z ustaleń przyjętych w planach ochrony obowiązkowych dla wszystkich tych terenów.

Przepisy ustawy, w części dotyczącej Obszarów Natura 2000, nie mówią o ich użytkowaniu turystycznym. Ponieważ są to całkowicie nowe struktury, należy przyjąć, że wraz z upływem czasu i dostosowywania prawa europejskiego do warunków krajowych zostaną wypracowane zasady, które w sposób radykalny nie zmieniają dotychczas stosowanych przepisów na terenach już dopuszczonych do zwiedzania, a poprawią stan siedlisk przyrodniczych terenów nowo wyznaczonych oraz ogólnie wzmocnią ich znaczenie i ochronę.

ZAKOŃCZENIE

Szacunek dla przeszłości oraz historii kraju i narodu cechuje człowieka mądrego, wrażliwego i dobrego. Nikt nie podważa potrzeby dbałości o nasze zabytki historii, sztuki, architektury; szanujemy je, bo liczą setki lat, nazywamy skarbami naszej kultury, troskliwie przechowujemy w pilnie strzeżonych muzeach.

Czy takim samym szacunkiem darzymy nasze „muzea natury” - rezerwy i parki narodowe? Musimy je również chronić, by zachować jako - liczące wiele tysięcy lat zabytki historii natury i historii życia nie tylko ludzi. Ale chronić nie znaczy zakazywać ich oglądania czy podziwiania. Możemy to zrobić, uprawiając turystykę poznawczą, krajoznawczą czy ekoturystykę. Ochrona przyrody i turystyka mają szansę harmonijnego współistnienia. Potrzebne są tylko prawidłowe postawy turystów i odpowiednie zasady zarządzania walorami przyrody. W tym kierunku i dla tych celów należy kształcić turystów oraz także, a może przede wszystkim, organizatorów turystyki.

SUMMARY

TOURISM AND THE POLISH NATURE AND ITS PROTECTION. PART TWO. TOURISM ON LEGALLY PROTECTED AREAS.

The touristic use on protected areas should be permissible but, at the same time, should be harmonious with the environment protection. Strict, active and partial protection can be distinguished. Unfortunately, these principles are not always obeyed in practice. The article treats about reserves, national parks and landscape parks. It also concludes that the environment protection and tourism can coexist in harmony.

BIBLIOGRAFIA

1. Mirek Z. (2003): *Turystyka w obszarach chronionych*. W: Materiały V Krajowej Konferencji „Ochrona przyrody a turystyka”. Uniw. Rzesz., Rzeszów, s. 211-212.
2. Staniewska-Zątek W. (2007): *Turystyka a przyroda i jej ochrona*. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
3. Symonides E. (2003): *Turystyka w rezerwatach przyrody*. W: Materiały V Krajowej Konferencji „Ochrona przyrody a turystyka”. Uniw. Rzesz., Rzeszów, s. 13-16.
4. Zaręba D. (2000): *Ekoturystyka. Wyzwania i nadzieje*. PWN, Warszawa.

PROF. DR HAB. WANDA STANIEWSKA-ZĄTEK
Wielkopolska Wyższa Szkoła Turystyki i Zarządzania
e-mail: wzatek@dvc-web.com